

SLUTOV SIVE ZONE NEBA I PUSTOLOV OTMENOG SRCA ILITI MILOŠ CRNJANSKI NA RUBU DOPUŠTENOG ČEMERA I TUGE

1.

Tri decenije iza objavljivanja *Lirike Itake* iz sumaglice Londona (1949) zakotrljale su se dve rečenice Miloša Crnjanskog: *Ja verujem da je moj život pokvario tokove moje literature. Živeo sam nesrećno i gorko, dodao bih. Ne, prvu rečeničnu sumnju otklonio je sam život, baš ta literatura je uzdignuti akcenat srpske knjige, srpske moderne osebujne umnosti i glasa, i za vreme ispred. Istina da mu je život bio nesretno naheren, stoji. Mušičavo su ga pratile nesrećno skrojene okolnosti, srećom, literatura mu je bila jedino pribežište. Njegove melanholične boje, akvarelnim i suptilnim pisanjem, ostaće kao impresivno umeće sa ekscesno finim manirizmom koji pleni i oči čini vidljivijim na duševnom licu. On je aristokrata srpske književnosti bez udvoričkih lakeja. Život ga je šikanirao, ali on se nije dao zagubiti u sumračnim katakombama stvarnosti u čijim sumračjima je imao petlju da piše srcem otkačenog nerva. *Lirika Itake*¹ je njegov dramatski slučaj, intima ispisan na izvolite gospodo i kako vam drago, intima intimom bačena u lice, ta lirska šaka peska iz 1919. godine i danas škriputavo svetluca u točku srpske književnosti bez obzira na vremenske obrtaje, godine u odmicanju toj lirici daju sve sjajniji glanc. Ma koliko da je živeo gorko, a stvaralački pribrano i otmeno, svoju životnu farbu manifestovao je rebelijanstvom, vrlo razložnom pobunom koja je imala merni tropar spram sveca u suočavanju. Ostavimo se mi ispraznog filozofiranja, velika lirika jeste krepljenje duše, nešto melemno što ti zalazi u mislima, čime se duhovno umivaš, a Miloš Crnjanski ispisanom pojavom to i jeste, melem pisac. Lucidno je zapisao A. G. Matoš: *Život je neozbiljan, umjetnost je ozbiljna. Život je kratak, umjetnost je duga.*² Setan i gorak Crnjanski je obojenim psiho-slikama izrečenih pobuna rasvetljavao i sopstveni nemir. Veruje mu se, zato što se izrana zdao da sopstvenu melanholiju usija razumom i ispeva čistim tokom svesti tako jasno da samim sobom osenči i one koji će ga čitati. Negde, sada već davne 1928. godine Milan Tokin u sumračnoj tihanosti ravničarske varoši zapisuje u svom Dnevniku: *Sedim sam u sobi, zapalim lampu, mada je napolju još dan. Vetar tromo se kreće. Čitam Dnevnik o Čarnojeviću. Pitaću Crnjanskog da li je**

¹ Miloš Crnjanski: *Lirika Itake* – S. B. Cvijanović, Beograd 1919.

² A. G. Matoš: *Eseji* – Nolit, Beograd 1965.

i on patio dok je bio mlad...? I te kako je patio, ispisno je beležio varke *a tužan je život na svetu, svud*, umeo je patnji na rep stati, u mislima joj zavarati trag i na prevaru je privesti har-tiji *da na njoj bleedi ko zimski dan / u strahu*. Tokina je u trenutku zapisivanja te upitne name-re pritezala nekakva tuga za koju je, opet, zapisao kako *ne treba joj popustiti, treba se od nje braniti*. Crnjanski je upravo pisanjem senčio svoju osamu, a nema stvaranja bez osame, pisanje je terapija – moć življenja, otvorena smelost duševnog markiranja; pisac koji tu petlju nije razvezao baš i nije pisac, pre će biti dokoni folirant sebe samog. Čim baciš pogled na prvu rečenicu Crnjanskog sve ti jasno biva. On je sav u zaronu psihe. Otuda i danas pu-no toga razgovornog i duševno lekovitog zatičeš u njegovim stihovima, naročito onim ranim *vidovdanskim* pod naslovom *Lirika Itake* kao i lekovito upečatljivim sekvencama *Dnevnika o Čarnojeviću* pred čijim rečeničnim replikama zastaješ u ćutnji prebirajući kojoj ćeš se seni privoleti? Vizantijska duševna modrina u pletivu noćnih sazvežđa sveta širi se kao svetlosni prah *Dnevníkom o Čarnojeviću*. Crnjanski je spram životnih realija budan, on u rečitom oslikavanju vidokrugni fenjer ni preko dana ne gasi, i noću mu je pri svesti dok bojama natapa slova za reči u vitražu opisnog hrama, pisac neimar. Nije on slučajno na momente stihom razbludan. Ne može se reći da je bio nemaran spram sadržajnog akcen-ta buntovnog romantičara, čije će vrcavosti on vešto ukrštavati u sopstvenom prezentu, mareći tako Đuru Jakšića i mlada hne iluzije Branka Radičevića, a tek Lazu Kostića, ne zaobilazeći ni simboliste Pariza i futuriste Rusije. Crnjanski je naginjao Jakšićevim slikarskim bojama, otuda valjda i taj romantičarski dah u rečitom pulsu njegove moderne. Pariz mu je bio opsenarski u duševnom džepu rane mladosti, Pariz mu se priviđao i u Beču, a nije ga zaobilazio ni u Toskani, Pariz. Ne može se kazati da nije osluhnuo i onu stranu osobene pevanije koju su u trouglu potpisivali Rastko Petrović, Rade Drainac i Dušan Vasiljev o ko-jima je počesto šlagvortirao sa Todorom Manojlovićem.

Crnjanski će, a to se jasno daje videti u *Lirici Itake*, sa lakoćom upečatljivi detalj u pesmi refrenski zakotrljati do lavine koja se dugo i nekako slikovito zadržava u pameti. Umeo je, kao retko koji pesnik, majstorski izdvojiti reči bojom u sećanju: jorgovansko nebo, miris bagrema belog u cvetanju kada mu se u priviđenju javlja trešnja zavičajna i da je, razume se, bila nevina i tanka. Njegov pesnički fazon imao je finesu, to je ozonija čistog pulsa i daha, da ne kažem ritma, original za uzglavlje. Ima se u Vukovom *Srpskom rječniku* iz 1852. godine reč koja bi mogla opstati kao suvi pečat nad poetikom Miloša Crnjanskog, reč bliska svekolikim slutnjama koja u šest slovnih znakova glasi *SLUTOV*. Sve je kod Crnjanskog bez ostatka, lutanje i slutnja. Mi živimo tu njegovu *Itaku*, ona je i naš zavičajno uklet usud. Nje-gova lutanja i slutnje imaju u punom refleksu boju i miris, svoj osobeni sfumato, njegove blizine jesu plave i daleke, ali dušom dohvatljive i blisko prisutne: *Nemamo ničeg. / Ni Boga ni gospodara. / Naš Bog je krv*. Dok je Dušan Vasiljev grmljavinom pesničkog iskaza *gazio u krvi do kolena*³ dotle je Miloš Crnjanski istihana spominjao brutalnu duševnu i materijalnu

³ Dušan Vasiljev (1900–1924), književnik, rođen u Velikoj Kikindi, mobilisan, bio na frontu na Pijavi, gde se razboleo. Umro u Kikindi. Pisao pesme, pripovetke i drame. Pisao je liriku buntom obojenu. Sarađivao

činjenicu: *Naš Bog je krv*. A da nije tako, kako bi inače bilo...?! Njegova fatamorgana je u punom priviđenju uhvatljiva sa senom na belom zidu pred čijom kućom čekaju tetke i matere onih šinjela ogrnutih jesenjim maglama kojima su povratne adrese davno zagubljene po rovovskim lavirintijama Galicije, i ne samo Galicije... Crnjanski je lutao sa koferom razasutih knjiga po raznoraznim kvartirima kao što su to činili Robert Luis Stivenson, F. M. Dostojevski, Džek London, Maksim Gorki, utrnula bi mi ruka od daljeg nabiranja. Crnjanskom je jedino nebo utočište i uteha spram svih boli i patnje, jedini mogućni dosluh, izvan ovog sumanutog sveta, ali on piše *Itaku*.

Citiram fragment iz predgovora Dragoljuba S. Ignjatovića napisanog za *Dnevnik o Čarnojeviću* sa razlogom spram besmisla svih ideologija; *Njegove ispovesti jesu kazivanja jednog zaprepašćenja i odbrane od njega. I on je u svemu tome iskren. Ali on je iskren i kad posredno, saopštava sledeće: svet nije valjao, svet je trebalo menjati, ljudske odnose preurediti, dušu spasavati; ovo što je došlo, međutim, ta glomazna patnja, ta nabujala krv, to nije menjanje ni preuređenje, to je zlo na zlo i gadost na gadost, to je besmisao koji iz tištanja prelazi u bol.*⁴

Crnjanski je svom stihu, kako i sam kaže, davao *čist oblik ekstaze*. Razjašnjavajući pesničku enigmju u procesu bdenja nad tabakom hartije svedoči kako stvaranjem: *Pokušavamo da izrazimo promenljivi ritam raspoloženja, koji su davno, pre nas, otkrili. Da damo tačnu sliku misli, što suptilnije! Da upotrebimo sve boje, lelujave boje, naših snova i slutnji. Sve može biti slepo i gluvo, ali ljudska duša ne nad, recimo, stihovima anziskartnim Jugoslaviji posvetno ispisanim: Ista je naša psovka prva, / nož i devojka nasred sela / i stid domaća. // Zdravo, naše obesne žene! / Istom su suzom, bolom i strašću / košulje i svadbe nam izvezene. Nije slučajna napomena Miloša Crnjanskog: Davno je Bergson odelio psihološko vreme od fizičkog. Zato je naša metrika lična, suptilna, maglovita kao melodija, Pokušavamo da nađemo ritam, u duhu našeg jezika, čiji je izraz na stupnju feljtonističkih mogućnosti.*

Gresi su svuda oko nas, malo bi nam bilo tri života za pokajanje, i kada smo srećni neće nas mimoići tuga bolne stvarnosti sa kojom se valja suočavati: *Sve što sam voleo umrlo je vičući moje ime, a ja mu ne mogu pomoći.* Mnogo puta i ime nam je bezimeno. To su te nemoci o kojima u *Itaci* peva Crnjanski, samo je svemir neprolazan, sve ostalo trošno je i gotovo očajno bezglasno i gluvo. *Nad bolom ima vlasti*, a ta vlast je svemir samo kao što i jeste u pesmi *Uspavanka*.

2.

Roje se nad našim glavama oblaci, a naše oči, bez obzira na godišnja doba, uvek neka-
mo i nečemu strasno lete, spremne da ugledaju boju i tu istu boju prinesu i uhu za slućeni
zvuk. *Jesenje puteve sumorne* ogrnuli smo na raskršću ukraj stubova mramornih kao u pesmi

u časopisima *Misli* i *Srpskom književnom glasniku*. U objavljenoj knjizi *Pesme*, godine 1956. sabran je njegov lirski opus.

⁴ Dragoljub S. Ignjatović: *Dnevnik o Čarnojeviću* ili nihilizam kao upozorenje, pogovor knjizi Miloša Crnjanskog *Dnevnik o Čarnojeviću* – Nolit, Beograd 1992.

*Mramor u vrtu okamenjenih sećanja. Dakle: Stih je naša zanesena igračica, pa svoje pokrete čini u ekstazi. Svoju ekstazu pretvara u gole pokrete. U lirici to nešto vredi! Oslobodili smo jezik banalni okova i slušamo kako nam on sam, slobodno, otkriva svoje tajne. Crnjanski je zagledan duboko u sećanja svoja, pomno ih beleži, utapa se u te bolne mirise, bez okolišenja, u te mirise nevino belih ruža sopstvene osame u zbivanju koje traje premreženo slovima kao u pesmi *Priča*. U ranoj mladosti tu sam *Priču* izgovarao sa puno senzibilnog rešpekta, ne samo prema piscu, nego i zarad sopstvene duše u smirenju, ta pesma kao da me je selila po stambenim kvartirima oskudnog nameštaja gde bi se zavek štošta i zagubilo, isparilo u čajnim mirisima kamilice: *Sećam se samo da je bila/ nevina i tanka / i da joj je kosa bila / topla, kao crna svila / u nedrima golim. // I da je u nama pre uranka / zamirisao bagrem beo. // Slučajno se setih neveseo, / jer volim: / da sklopim oči i ćutim / da joj se imena ne mogu setiti / nikad više*. Koliko tišine sa tajnom gotovo bešumnih slika, a tek koliko životnog romana u tom lirskom sažetku. I bi sećanje kao da ne bi...*

Na momente me lirika Miloša Crnjanskog seti na uzvitlane razore ravničarskih njiva viđene na slikama Milana Konjovića.

Važni navod Crnjanskog jeste *da je ritam unutrašnja, a ne spoljašnja stvar*. A sam ritam jeste ekstaza. Nije slučajno taj isti pesnik rano izrekao sopstvenu istinu da je on sebi samom predak. i kako je rano izgubio strah od smrti. On je svoja očajanja ringišpilisao ukруг kao klovnijadu za komendijanje, bio je matador osamljen sablasno spram narogušenih bikova. Sam u koridi, ole, bez straha. Niko za njega ne može kazati da nije izbliza gledao rumene terevenke i paklene užase. Objasnjavajući Bogdanu Popoviću, uredniku *Srpskog književnog glasnika*, uoči štampanja *Sumatre*, između ostalog, i svoj pesnički iskaz, upriličio je, bez zbunjenosti, ovako: *Osetih jednog dana, svu nemoć života i zamršenost sudbine naše. Video sam da niko ne ide kuda hoće i primetio sam veze, dosad neposmatrane. Kraj mene su, toga dana, prolazili Senegalci, Anamite; sreo sam jednog svog dobrog druga, koji se vraćao iz rata. Kad ga zapitah odakle dolazi, on mi reče: iz Buhare! Mati mu je bila umrla i komšije njegove behu je sahranili. Neko mu je pokrao nameštaj, kod kuće. Ni postelje, veli, nemam! A kad ga upitah kako je putovao, on mi reče:*

– *Preko Japana i Engleske, gde su me uhapsili.*

– *Pa šta misliš sad? – pitao sam ga.*

– *Ne znam ni sam. Sam sam. Ti znaš da sam se bio verio. Ona je otišla nekud. Možda nije dobijala moja pisma. Ko zna šta će i ona dočekati? Ne znam ni sam šta ću, možda ću dobiti mesto u nekoj banci.*

Sve se to dogodilo na stanici u Zagrebu. Posle sam ja seo u voz i otputovao dalje. U vozu je bilo puno sveta, naročito vojnika, žena u ritama, mnogo zbunjenih ljudi. U vozu nije bilo osvetljenja i videle su se samo senke. Mala deca ležala su, na podu vagona, oko naših nogu. Iznuren nisam mogao oka da sklopim. Dok su oko mene pričali, primetio sam da su ti glasovi nekako teški i da ljudski govor, pre, nije tako zvučao. Zagledan u mračne prozore, sećao sam se kako mi je moj drug opisivao neke snežne planine Urala, gde je proveo, godinu dana u zarobljeništvu, On je dugo, i blago, opisivao taj kraj na Uralu. Osetih tako svu tu belu, neizmernu tišinu, tamo u daljini. Polako sam se nasmehnuo. Gde sve taj čovek nije bio! Sećam se da mi je pričao o nekoj

ženi. Iz njegovog opisa zapamtih samo njeno bledo lice. On je nekoliko puta ponavljao kako ju je tako bledu poslednji put video. U mom sećanju, nervozno, počeo tako da se mešaju bleđa lica žena, od kojih sam se ja rastajao, ili koja sam video po vozovima i brodovima... Najzad, mir, mir zore, polako je ulazio u mene. Sve što je moj drug pričao, pa i on sam, poguren, u pohabonom, vojničkom šinjelu, ostalo je zauvek u mom mozgu. Odjednom sam se sećao, i ja, gradova, i ljudi, koje sam ja video, na povratku iz rata. Prvi put primetih neku ogromnu promenu u svetu. Na drugoj strani tunela, čekao nas je drugi voz. Mada je u daljini već svitalo, u vozu je bio potpun muk. Iznuren, opet sam seo u mračni kut vagona, sam samcit. Po nekoliko puta rekao sam sebi: Sumatra, Sumatra...! Posle, u Novom Sadu, u jednoj hotelskoj sobi, napravio sam od svega toga jednu pesmu! Ovaj navod Crnjanskog izdvajam u nekom udžbeničkom smislu reči kako valja gledati i osluhnuti tuđe živote u mreži sopstvenog usuda, jer odistinski pisac jeste oko i uho sopstvenog prezenta u punoj ispovedi, da bi čitan bio.

Čitanjem lirike Miloša Crnjanskog razotkrivaš moći i nemoći sopstvene duše, zadireš u njene uznemire, u stihovanim slogovima shvataš tu ozoneričnost duševno prijemčivu u čistom udahu.

3.

Nad celim književnim opusom ovoga pisca senka je Odiseja sa žestokom čežnjom zagledana u *Itaku* i njenu životnu usudnost. Od prvotnog izdanja *Lirike Itake* 1919. godine trajaće stvaralački uznemir dok se 1956. godine rukopisno ne primiri u lirski triptih, a sve što je valjano u srpskoj knjizi imaće pouzdani oslonac baš tu u tom konačnom triptihu Miloša Crnjanskog, hteli mi to ili ne kazati, notorne činjenice opstaju i bez tog šlagvorta o piscu, dovoljno je listati, evo, i ovovremensku pesničku ostvarenost Sladoja Đorđa, Milana Nenadića i Pere Zupca (*ekstazna lirika*), a šta tek reći za očaravajuće gipke putopisne i esejistički skrojene proze Stanka Ž. Šajtinca, koji samuje ukraj Begeja, a u Banatu koji se s proleća zabeli cvetanjem bagrema čiju sladunjavo mirisnu raskoš je Crnjanski tako pomno, štucavo, a setno beležio. U godinama iza Velikog rata ova lirika će kao rečiti duh kružiti Beogradom stihovanim refrenom pesme *Gardista u tri pitanja*, refren će se poput ringišpilskog vergla gnezditu iznova u uhu samoga pisca u prolazu: *Voleo bi stajati u jednoj crnoj gardi, / a perjanica bela da mi leprša visoka. / Da imam brčiče smeđe i vrlo male, / pa kad bi zorom sve zavese popadale / i poklopili se ravno zlatni elebardi... / kad prođe, da na meni stane kraljičino oko. / Da me zapita meko, ko kad bi leptir šuško: / Što si uvek tužan? / Smešeći počast bih šinuo / i tihu reko: Jer sam muško.* Zijam u stihove ove pesme kao da sam u bioskopu, čist lirski sinemaskop u boji.

Nije slučajno lirski sabrat Miodrag Pavlović zapisao: *Dok je Todor Manojlović donosio literarne novosti iz Italije i Francuske, nadražujući novim pesničkim oblicima jedan starinski senzibilitet, Miloš Crnjanski je lutao sferama severa, ukrštao svoje puteve, ljudske i pesničke, sa austrijskim pesnikom Georgom Traklom, koji je u istom ratu i na istim frontovima poludeo i umro... Posle ratnih lutanja, on na svojoj Itaci piše senzualnu, erotičnu, ponekad anakreonsku*

poeziju, zavodljivu i elegantnu. Njegov izvanredni sluh omogućuje mu da stvara kantilene koje se vole kao šansone, duže od njih.⁵

Milan Dedinac će stati uz emotivni lirski šapat gorkog, a setnog sumatrizma, kondenzovano od srca, iza svih pišćevih stradanija, ukazaće i na biljure lirike koji prosijavaju rume-nomodro: *U Crnjanskom se javio pesnik u stravičnom košmaru Prvog svetskog rata, možda negde – rado smo tako zamišljali – pod teškim poljskim kišama, u mokrim Galicijskim šumama, po kojima se on očajnički potucao u uniformi austrougarskog vojnika, a mnogi, mnogi za njim ostajali tamo... Šaputala nam je Sumatra novim ritmovima i starinskim rečima o uznemirenoj osećajnosti savremenog čoveka tek izišlog iz ratnog meteža, i taj šapat, koji je, posle Dučića, Rakića i Bojića, imao čar novine, godio je bolnom nespokojstvu naših mladih dana.*

Todor Manojlović je nekako srodstven uz mišljenje Milana Dedinca, pomalo suzdržan, ali ne može se kazati da nije gotivio poetski učinak Crnjanskog: *U njegovim pesmama, skupljenim u svesci Lirika Itake, praska i seva nešto od opšteg raspoloženja onog doba, od celog onog mladalačkog i neobuzdanog, pomalo i smušenog nemira i uzrujanja, i one su stoga, i kraj svojih mestimičnih bizarnosti, rogobatnosti, pa, ponegde, i svoje formalne neugodnosti, jezičke labavosti, učinile jak utisak i popularisale ovoga pisca.*

4.

Otkuda kod Crnjanskog ti duboki tragovi, ti otisci stopala na sivilu praha koji vazda ka-ko u povratku tako i u odlasku vuku i vode ka hartiji zašaranoj mastilom i štamparskom bojom, evo, neka svedoči njim samim: *Moj otac je, dok je bio na školama, mnogo čitao. Ja sam ga, međutim, upoznao, kad više, tako reći, ništa nije čitao, sem političkih listova Zastava i Branik. Kad je umro, ostavio mi je veliki, drveni, sanduk pun knjiga, ali i godišta Zastave i Straže. Ja i sad pamtim, kako sam u Ilanči, pri školskom raspustu, čitao uvodne članke Svetozara Miletića, prepisku Svetozara Markovića i ratni dnevnik Pere Todorovića, sa Šumatovca. Ta lek-tira, ostavila je na meni duboka traga. Moj otac me je kljukao istorijom Vojvođana, privilegija-na našeg naroda, statutima, pričama o našim, političkim, pravima. A i mati piščeva znala je mnogo stihova i drama koje je naizust kazivala sinu. Te činjenice dovoljno govore o toj dramatskoj gramatici koja će se izrana useliti u dušu pisca, dovoljna da mu izoštri čula, a moždani lakmus u punom sjaju upije slike za rečitu reprodukciju: *Porta je bila bašta, sa plju-skovima jasmina i lipa*, a sve te čulne i opažajno jasne finese, uvežbano hitre u sažimanju, učio je kao gimnazijalac u Temišvaru *kod katoličkih fratara, pijarista, ali taj red nije bio red mračnjaka, nego masona* koji su Martovske Ide počinjali horom koji je pevao *Marseljezu*. Temišvar je u tim vremenima bio karnevalski vruć i bučan. I na ulicama se muziciralo uz pevanje varoških nota, važio je za Beč u malom formatu. *Živeo sam tada, u Temišvaru, i me-đu tadanjim proleterima*, umeo je da se isprsi Crnjanski, a samim sobom je to i bio u to*

⁵ O lirici Miloša Crnjanskog (Odlomci o pesniku: T. Manojlović, M. Dedinac, R. Konstantinović, M. Pavlović, H. Krnjević), kao pogovor za knjigu Miloša Crnjanskog *Lirika Itake* – Prosveta, Beograd 1968.

vreme, da se ne lažemo. I baš u tom Temišvaru, u leto 1912, godine pesnik *Itake* će upriličiti i svoju prvu pesničku zbirku i adresirati je uredniku *Bosanske vile* Nikoli Kašikoviću koji je te pesme mnogo hvalio, *ali se i ljutio što su sentimentalne*. Štampao je jednu (*U početku beše sjaj*). Ostale pesme mlađahnom Milošu nikada nisu bile vraćene, ko zna gde su se zagubile. Toga leta, te iste godine, kakva hitrina u pisanju, svedoči pisac: *Pod uticajem Meterlinka i Rostana, napisao sam i jednu dramu, koju sam poslao Narodnom pozorištu u Beogradu. Posle nekoliko meseci dobio sam odgovor, kratak, okruglo, na čoš*e. I opet zagubljeni rukopis, bez povratka, zaturen u nekoj nedodžiji. Drama je bila napisana pod naslovom *Prokleti knez*, opet, istog leta, šalje svom bratu Joci roman za *Brankovo kolo*, sa nadom da će štivo izlaziti u nastavcima, časopis je izlazio u Sremskim Karlovcima. Milošev brat je lično uručio rukopis uredniku, *koji je to mnogo hvalio i, za štampu, spremao*, ali ništa dalje od toga. I tako, mnogi rani rukopisi nisu nikad vraćeni, kanda su i u svemiru zagubljeni, ako ih nisu odnele poplave ili plameni zmajevi u dim i pepeo, a *kopije nisam imao*, zapisao je Crnjanski. Bolje i to da pisac izgubi rukopis, nego da rukopis u ispisu izgubi piščevu dušu. Ima u tim zagubljenostima neke nevidive pravde u naslutu.

Bio pesnik mlad ili ovenčan stihovima zašlim u godine, jasno biva da kod nas *sudbina pesnika nije veselje*, ma koliko da osunčano potpisuje stihove svoje kao što je žurno činio i mlađahni Branko Radičević koji će refleksno zaći u dušu Crnjanskog ispevanom poemom *Stražilovo* sav u zagrcnutom uskliku otvorene kantilenske intonacije:

*Lutam još vitak, po mostovima tuđim,
na mirisne reke priležem, pa ćutim,
ali, pod vodama, zavičaj već vidim,
otkud pođoh, posut lišćem žutim
i rasutim.*

*I ovde, rumen krina,
sa devojačkog rebra,
ja zorom, umorno lišćem, bez milina.
A kad utopim čun Mesečev, od srebra,
u novo more jutra i trave,
sednem na oblak, pa gledam svetlosti,
što se po nebu, iz moje strasti, jave.*

*A mesto mog života, davno živim,
bure i senke groznih vinograda.
Nastavljam sudbu, već i kod nas prošlu,
bolesnu neku mladost, bez prestanka;
tek rođenjem došlu,
sa rasutim lišćem, što, sa groba Branka,
na moj život pada.*

Crnjanski je nekom genetski iskonskom tugom i neprebolom u trajanju prigrlio sebi za utehu Srem da mu se i zavičajno odaje ukletim i tako svetlucavo ocvalim stihovima koji opojnim sentimentom brode široko zavezdanim prostranstvom nad Fruškom. Ne Čongrad, i ne Banat, nego baš Srem u nervnom fijuku, u blizini Brankove sudbe koja se nastavlja Fruškim vinogradom.

5.

Uoči ispisivanja *Itake*, Crnjanskog su prisvajala prozna sočinjenja Turgenjeva. Voleo je kod tog Rusa deskripciju kojom Turgenjev opojno obasjava dušu čitaoca kao što je i Čehov razotkriva. Bilo je finog nasluta kod Crnjanskog u čiju književnu radionicu valja zaći. Godine 1913. ostaće mesec nad ravničarskom naoblakom u pozlati srpa iza njegovih ramena. Zavrteće se u njegovom životu Temišvar, Rijeka, Ilača, Beč, Beograd kao u *kaleidoskopu*, a sa njima i *tolike pročitane knjige, na nemačkom, na mađarskom, na talijanskom, i ruske u našem prevodu*. Učeci istoriju umetnosti u Beču provodi mnoge sate zagledan u muzejske eksponate, kaže: *Bio sam tipičan smetenjak svog stoleća. Bio sam lakomisen, kao što samo priliči pesniku, i čvorku*. Umeo je Crnjanski da zakovrne svoju životnu priču, baš sa one satirisonske strane, uostalom takav je njegov oksimoron. *Znam samo da sam živeo u Beču, a želeo da živim u Parizu*. Ali ne brinite, obistiniće mu se i Pariz, sluti ga i on. Vrtložnim pucnjem Gavrila Principa u Ferdinanda životna kaleidoskopija Miloša Crnjanskog zavrteće i staklenu srču minulih iluzija u salto praha mirisnog kada, kao u pesmi *Ja, ti i svi savremeni parovi* slikamo reči vazduhom kako *Naš viti korak ne vezuje brak, / Ni nevini zanos, zagrljaja prvih. / Nego osmeh lak, što cveta u mrak, / na usnicama sa dve-tri kapi krvi. / Ruke nam ne drhte, od stara prstenja, / nego žudi, straha i sažaljenja*. Baš i jesu takva vremena bila, a valjda i danas su takva, puna žudi u eksploziji straha i bližnjih sažaljenja, upravo te činjenice i opstaju u lirskom prizivu Crnjanskog.

U uniformi K und K oficira, Galicija sa šrapnelima i rovovima carevine koja se obrušava, slutno će seizmografom pera suočavati *nade svih koji se bolno smeše*. Na kraju svake rečenice svaka tačka Miloša Crnjanskog jeste jasna sa čistim likom u ogledalu zbivanja. *Epoha valseva bila je završena*. Komedijant na piščevoj sceni ledeno i bez ikakve uzbudljive frke odmahnuo je rukom: *U velikim istorijskim, trenucima, sudbina dodeli svakom ulogu, i ne pita*. Uniformisan klovnovski u krvavoj karnevaliji, pazeći da u tim havarijama ne bude ćaknut, kako bi i sam, možda primetio, tumbaće se po kasarnama i razbojištima K und K 29. regimente kao konfeta koju vitlaju sudbinske vetrine, a koja, opet, *ima neku mračnu snagu*, mislim, ta olujna vetrina. U tom takvom krvno obojenom naslutu 1914. godine piše krišom i koferiše rukopisno po blatnim urvinama Evrope *pesme za Itaku*, iako priznaje ispovednim akcentom sebi samom da se u tom trenu i gadi literature zablenu u muzička carstva krvavo uskomešanih notnih sistema, u carstvu čije sablasne muzikalije padaju kao kule od karata u rumenim maglama praha i začudnog izabarutnog pepelišta. U duši ne ostaju *uostalom, slike bitaka ni u najstrašnijoj uspomeni, nego uspomenene životinjske patnje trogloditskog*

života koji smo vodili. Dok je pisao *Itaku* u Galiciji viđao je ranjenike u šaragama seoskih kola čije okovane točkove kroz blatnu i kišnu pomrčinu vuku konji ka improvizovanim bolnicama nad kojima gruvaju topovi, *kao kad telad voze na klanicu.* U celini *Lirika Itake* je sva pod upitnim znakom: ima li savesti i pokajanja, bar imalo, u svenašim glavama?! U toj dobi dobra i zla jasno se daje videti faca ukletog i prokletog, i danas, zar ne, i tamo i ovamo, i tu i ovde. *Slučaj je najveći komedijant na svetu,* mirno uočava Crnjanski. On je u *Dnevniku o Čarnojeviću* sebi samom i junak i protuva, slučaj i kupler majstor, kandelaber kao mrtvo uspravno slovo i meseca srp u usplahirenom ogledalu vode. Kada god me spopadnu muke i čemeri teški i gorki ja ih zalečim tom davnom knjigom Miloša Crnjanskog koja je uz sami bok *Itake* ako ne i njen goli refren. Ni kada se selim, ni kada sam na drumu usamljeno pust, na drumu koji ma koliko da je krivudav daljinu svodi na istu ravan u bilo kakvom da sam zalutu, bez te knjige nisam. Svaki valjan pisac pišući knjigu gradi i izdvaja utočište, ni ne sanjajući koliko azilanata će u tom utočištu imati. Pisana knjiga jeste pasport koliko tvoj, toliko i moj, o tome nema sporenja. I vidim baš tog istog pisca kako u džepu oficirske bluze nosi nemačko izdanje Dostojevskog o Sibiru. Video je Crnjanski rat u Galiciji i na Pijavi, i one iste sablasno vijugave rovove kroz koje je i Dušan Vasiljev *gazio u krvi do kolena,* a da li je taj rat video njega, taj rat jednako isti na svim stranama gde su grobovi pobednika i poraženog u istoj ravni?! Rat je i njega knjižio kao nulu.

Jeste istina koju ne zaobilazi beležnica životopisa Crnjanskog: *Postojala su tada dva Beča. Jedan: zdrav, mlad, koji je odlazio na bojišta, da se vrati u bolnice, bez ruku, nogu, ili glava. A drugi: bogat, krezubav, škart, zabušant, koji se pario kod kuće sa ostavljenim ženama. Jedni su išli u smrt – najbolji deo stanovništva – a drugi – koji su se bogatili na račun njihov – okretali su se još uvek na muziku valsa. To je bila selekcija.* Zato i kaže za te stihove u *Itaci*, bez uvijanja: *ove poetične stihove nisam isisao iz prsta.* Te stihove pisao je životni usud pisca. Duboke su naše čežnje za životom, umeo je lakonski Crnjanski da potvrdi ove reči ma koliko da nam je sivilo jeseni za petama, mladost može biti samo patetična uteha koju čeka sentiment žut kao limun.

U Beču ratna farsa, a na Balkanu krvavi pir, uočava pisac, *i raspada se Austrija, kao u teatru.* Iz blatnih krvavo bojenih rovova pesnik nađen sebi samom u mračnom gotovo ledenom Beču, bez uglja na golom mrazu, gde *skupoća raste ludo. Zna se da je car Karlo cvrcnut, već ujutro, međutim, igra se vals, kao da smo na Marsu... Najzad sa jednim kuferčetom, sentimentalno, ulazim u jedan voz koji će me, zauvek, odneti. Rat je završen. Završena je jedna epoha Evrope. Završen je jedan deo mog života. Bečke romantike. Idem u svoju zemlju sa ispisanim tabacima hartije naslovno osenčenim Itakom, produžavam rečenicu na svoju ruku. Meni se onda čini – zapisuje Crnjanski – *da sam pogrešno mislio da se borbe vode između Austrije i revolucije, između Imperije i moje nacije. Borbe se, večne, čini mi se, vode između Dobra i Zla.* Ceo opus Miloša Crnjanskog jeste lament nad sopstvenom sudbinom i nad sopstvenom životnom geografijom i, naravno, usudno je osenčen i vasionom iz čijeg jezgra se drznuo da živi zvezdani prah kosmički zagonetne nebeske tinte, te iste tinte koja se osipa slovnio, *Lament nad Beogradom,* u osami trajanja:*

*Ti, međutim, stojiš nad širokom rekom,
nad ravnicom plodnom, tvrd, uzdignut kao štit.
Ti pevaš vedro, sa grmljavom dalekom,
i tkaš stoleća, sa munjama, i svoju nit.
U tebi nema moje ljudske tuge.
Ti imaš streljača pogled plav i nem.
Ti i plač pretvaraš kao dažd u šarene duge,
a hladiš, ko dalek bor, kad te udahnem.
A kad dođe čas, da mi se staro srce stiša,
Tvoj će bagrem pasti na me kao kiša.*

I tako, u *Itaci* iz daljine slućeni bagrem belo se kruni i *plaće Mesec, mlad i žut*, teši se pesnik imperativno jasan. I depešira stihovima iz Galicije 1915. godine da je *Ijubio jesen* ispod naslova *Serenata*, čije strofe neće mimoići antologije ne samo srpske lirike: *Umreću, pa kad se zaželiš mene, / ne vići ime moje u smiraj dana. / Slušaj vetar sa lišća svelog, žutog*. Talogom stihova u paklu opasne hajke u lice smrti gleda se sa osmehom, uspravne pameti, iz nutrine, u blatu i vatri, od nje se ište dostojanstvo, jer je baš tada jaća od života, ma koliko to suludo bilo, jer *Sve nam dopušta tuga*, oporuka je gorkog, čemernog, ali stamenog srca. Lutanja Crnjanskog stepenovana su zvezdanim koridorima nebesa od kojih se mnogo ište, a ne dobija gotovo ništa, osim zaludne utehe, čist azurni nihilizam sa golim oblakom u pameti koji se i Majakovskom privićao u muškim pantalonama. Nema omame koju pesnik neće učiniti dodirljivom, ma koliko od svesti udaljena bila, umrežiće je strofizam njegov.

6.

Da li su divote življenja tren samo koji se oćas gubi u magli sivog zaborava? *Ćitalac je možda, stekao uverenje, iz mojih ranijih komentara, da sam ja, sa površnošću ženskara, romantićara, proveo rat u nekoj vrsti literarnih halucinacija. Ćitalac se vara*, zapisuje Crnjanski bez žurbe. Tih pedesetak pesama, zaredom, u prvom koncentrićnom krugu, objavljenih 1919. godine u izdanju S. B. Cvijanovića, nakon tri odlaganja, jer se izdavać prepao *bure koje su te pesme izazvale*⁶ već u časopisnim pojavljivanjima u Zagrebu dok je Crnjanski bio u šinjelu Kund K oficira, izokrenule su refleksiju srpske moderne. Iz krucijalnog sagledavanja epohe romantizma Crnjanski se pojavio sa izokrenutom rukavicom baš te epohe, nekako u to vreme prikazivao je i knjige Anri Barbisa i Endre Adija. Stihovanim prologom nad *Lirikom Itake* staviće rukopisni žig:

*Nisam patriotska tribina
Nit marim slavu Poetika.
Neću da preskoćim Krležu i Ćurćina,
Niti da budem narodna dika.
Sudbina mi je stara,
a stihovi malo novi.*

⁶ Radovan Popović: *Beskrajni plavi krug* – Službeni glasnik, Beograd, 2009.

*Ali: ili nam život nešto novo nosi,
a dok nam znači jedan stepen više,
nebu, što visoko, zvezdano miriše
il' nek i nas, i pesme, i ltaku, i sve,
đavo nosi.*

A gde će se čovek zatečen u glibu ratnog očaja zagledati, ako ne u nebesku tminu, u zagonetku vrtložnog zvezdanog praha iz čijeg svetlucavog snohvata se ne može tek tako izići u goli život koji se mrzne snežnom vejavicom zasut u toplom buncanju kao bela smrt. Tišine u lavirintu blatnog rova su sablasne, gadno hipotermične, neumoljivo niske u previdu. Bekstva iz nebeskih visina kao da i nema, tamo ti je sav prtljag i zaumnih maštarija nevidiv, a tako prisutan. Pogled u punu, a tako zagonetnu prazninu deluje nekako utešno ma koliko ta uteha setna bila, ona će i setom razgaliti duševnu osamu. I sam *Dnevnik o Čar-nojeviću* kroti jesenje slutne tihanosti razbludom i lutanjem misli tražeći izlaza iz ratne obesti i siledžijskog besnila, tražeći izlaz iz pakla beži i snalazi se u čistim sublimatima poetičkog čina odgonetajući i misterij samoga nihilizma. Crnjanski lirikom teži, kako primećuje Radomir Konstantinović, da *otkrije daleko kao jedino blisko i utoliko više kao jedinu stvarnost ukoliko je ono udaljenije*.⁷ Daljina je i po Konstantinoviću *sudbinska opsesija* Miloša Crnjanskog. On peva Sever u prizivu Istoka i Juga, to su te njegove emotivne vertikale Sumatre: *Sad smo bezbrižni, laki i nežni. / Pomislimo: kako su tihi, snežni / vrhovi Urala*. To su ti noćni akordi pevanja, pomalo somnabulni osmesi međ crvenim koralima mašte gde se sluti i zavičajna trešnja u cvatu na punoj mesečini u llanči dok mislima *milujemo daleka brda / i ledene gore, blago, rukom*. U lirici ovoga pisca, duševnog iznad svega, u razgledu i poimanju životnih činjenica, ma koliko one bile i fantazmagorične, svet *bledi kao zimski dan u strahu*, a straha je previše, iza svakog osvita, ma se taj osvit dogodio juče ili će se strmo-glaviti u sutra. Kad kreneš tragom *ltake* uočićeš sablasno gorke opreze i svetinu refleksnog straha, stih je tu samo seizmograf, socijalna slučajnost poetizovane statističke falinke. *Plaću noć i mir* zagrljeni pod naslovom *Groteske*. U sve naše, da li samo tekstilno kostimirane budalaštine *in vivo* elegije uvukao se moljac koji nikoga i ništa ne oplakuje. Uhode nas sablasne senke, liče na *mač čvrst*, senkom sliče vešalima skrivenim u robijaškom vrtu beskrupuloznog profita i alave jagme za svačim. Nije slučajna stihovana depeša senčena naslovom *Spomen Principu*, glasi: *Jauk i groblje je narod moj. / A sjajna prošlost je laž*. Ostavimo se mi kojekakvih mitologema koje nam ispod nosa razastiru politički diletanti i karijerne dileje deliričnih umova. Nije lako čivijati upitne zablude pred sopstvenim umom, a tek pred nerazumnim naježdama. Valja se *razabrati u pletivu*, kako bi se, možda, zamislio Laza Kostić. Nije Danton zaludno uzviknuo obrazini Pariza: *Smelost, smelost i još jedanput, smelost!* Jeste, platio je glavom, ali se pamti s poštovanjem. Treba mudro i oprezno sa tom nikad jasno nedemontiranom eksplozivnom napravom koja se zove istorija. Na mnogim istorijskim raskršćima jesi sam otimajući se nadom iz ralja nevolje koja te je snašla. Da li se još uvek

⁷ Radomir Konstantinović: *Biće i jezik* – Prosveta, Rad, Matica srpska, Beograd–Novi Sad, 1983.

živi u dolini opasnih vukova koji vrebaju smelu misao rogatog ovna kadrog da ne robuje verbalizmu mita: *Nisam ja za nebo ni za zlato plako, / niti za Dušanov sjaj. / Ne bih ja rukom za carske dveri mako / za onaj bludnica raj.* Duša Crnjanskog je od rane mladosti nosila duboko u sebi *neku mutnu setu*, ali je ta seta kamuflirana inatom i oponentnim osmehom koji ume da zaigra umni rulet šarmom otvorene i raskopčane drskosti u smelom kontriranju, s razlogom. Da, reč mu je bila vidrasta i oštrija od žileta i na kravate ulickanih kicoša je i u priviđenju kidisao kao na zmije. Mislma zanesen vrtom svoga lirizma negovao je bele ruže u plavim jorgovanskim snovidima ožežen mesečinom. Studentesu Idu Lotinger u prisetu pesme *Mizera* pesnik pita: *O, da / se sećaš kako smo išli, / sve ulice noću obišli, / po kiši? / Sećaš li se, noćne su nam tice / i lopovi, i bludnice, / bili nevini.* On je senkom raspet na belom uličnom kućnom zidu i opstaje kao *Trag* da ga ima u noći *crnih vrana* sa uspomenom u trajanju:

*Želim:
da posle snova
ne ostane trag moj na tvom telu.*

*Da poneseš od mene samo
tugu i svilu belu
i miris blag...*

*puteva zasutih lišćem svelim
sa jablanova.*

U Novom Sadu beleži Crnjanski: *Kašanin drži literarna predavanja i govori o veličini poezije Dučića. Ja sedim među slušaocima i slušam to, bez ikakve zavisti, još uvek u pohabanom odelu bivšeg oficira i niko me ne poznaje i niko ne zna. Samoća nepoznatog pesnika je jedan od najdubljih doživljaja pesnika.*

Dok je objavljivao stihove u Zagrebu, a u časopisu *Savremenik* sam je mislio o tim strofama *da se mogu deklamovati na barikadama* i sad mu izgledaju kao *neka limunada*.

Rukopis *Dnevnika o Čarnojeviću*, u to vreme, beleži Crnjanski, već je *narastao u debelu knjigu*.

7.

Lirika Itake nije se dopadala starijoj gospodi, ne samo Beograda... Za Novaka Simića pesnik Crnjanski će važiti za *brbljivog lalu*, a Sima Pandurović, ugledno književno prezime, kritički se obrušava na *Liriku Itake* tek izašla iz Cvijanovićeve knjižare: *Poezija G. Crnjanskog je mešavina najbrutalnijih neukusnosti, haotične anarhije, žive i impresivne fantazije. Ona sama oskudeva u nečemu bez čega prava poezija ne sme biti: visoke ravnoteže duha i duboke etičke osnove, onoga što će uvek biti merilo prema kome će se ceniti visoka, božanstvena poezija i šarlatanska mistifikacija pseudo-poeta.*⁸

⁸ Vladimir Bunjac: *Kamenovani Crnjanski* – Milić Rakić, Biblioteka posebnih izdanja, Valjevo, 1986.

I Branko Lazarević će se upitno okomiti na pesnika: *Šta hoće, na primer, taj gospodin Miloš Crnjanski? Šta hoće i sa svojom knjigom, i sa svojim naslovom, i sa svojim pesmama? Od prve strane pa do poslednje, uspeo je posred srca da pobije, nezgrapno i sa nesnosno tupim nožem, sve do duha i duše do logike i glave. Kao nesrećna devojka zelen bor da sasuš, sve je uspeo najuspešnije da onakazi, izvrne i na pusto da postavi čega god se dohvatio.*⁹

Crnjanski je umešno parirao raznoraznim percepcijama olake gluposti, suočen sa *strašnom mržnjom literarnih fariseja* i kojekakvih nadobudnika razjasniće to sebi samom ovako: *Lazu Kostića veoma cenim i možda zbog toga što smo imali zajedničkog u sudbini: i njega je celog života pratila hajka polutana, mrzeli su ga, lično kao i mene.* To su reči pisca koji je čitav izišao iz orgije rata. Nema raja, osim u mislima golim, tek ako ih u glavi imaš.

Crnjanski je bio flit strašilo za literarne anonimuse, književna blebetala, skribomanske kreštalice i kreketane, nije podnosio književnu žabokrečinu, ni to nakinđureno viteštvo. Za života provetrao je književne odaje u kojima bi se i nepozvan našao.

Isidora Sekulić 1922. godine sa fino začudnim kolopletom misli motri na Crnjanskog, taktilna je, piše sa aluzivnom oporukom da je već po nečemu i sebi samom testamentiran: *Vrati se, dakle, Čarnojeviću, ne za uvek, nego za vreme, i sa Sumatre, i iz vrta Berenise, vrati se na Kaptol debelih kanonika ili na Terazije ratnih bogataša. I kad ti poviču: s puta, pesniče, stoj ili lezi, i pusti da preko tebe, baš preko tebe prođe sva ta nevaljala ludnica tvoje tamne epohe.*¹⁰

Stanislav Vinaver će, ne samo povodom *Lirike Itake*, spram umnoženo brbljivih književnih kepeca, stati tik uz pesnika: *Crnjanski svakako spada među najdarovitije naše mlade književnike. On ima zamisao, ima svoj način izlaganja, ima svoje shvatanje, ima nerva, temperamenta i fantazije... Pre svega kod nas postoji običaj, koga se pridržavaju svi pigmeji koji rade po suterrenima literature – da se mrzi – strasno mrzi svaki onaj koji piše sa talentom.*

Uvek je bilo i biće takvih književno šminkanih suterendžija i njihovih garderobera, roje se i danas hitro i samoreklamerski, a kad bolje razgrneš tu gomilu knjiškog veša, vratićeš se poetskoj košulji Miloša Crnjanskog, ipak.

Nije omanula Isidora Sekulić kada je izgovorila meru koja važi i danas: *Crnjanski je fanatik i krupan umetnik.* Nema tu sitničarenja, niti bilo kakvog cenjkanja, potpis je verno zadat, tom potpisu se veruje.

U pravu je Živorad Stojković u tvrdnji da je *Itaka* uvertira jedne jedine njegove Odi-seje koju će krucijalno obeležiti u *desetak raznih knjiga stihova, proze, putopisa, memoara, eseja.* Nije se dao umno zgužvati, uzdizao se *od krika do lamenta, od providenja do vidovitosti.*¹¹

⁹ Branko Lazarević: „Lirika g. Crnjanskog“ – *Srpski književni glasnik*, 1. april 1921.

¹⁰ Isidora Sekulić: *Iz domaćih književnosti*, Matica srpska, Novi Sad, 1964.

¹¹ Miloš Crnjanski: *Lirika, proza, eseji* (Ž. Stojković: *Pesnički put Miloša Crnjanskog, predgovor*); Matica srpska, Srpska književna zadruga – Novi Sad, Beograd, 1972.

Serbia jeste njegova *Itaka*, a Miloš Crnjanski opstaje kao Odisej sa srcem pustolova u njenom oku:

*Porođajem u tuđini, pod zamrzlim snegom,
hraniše me tvojim glasom, slabošću i negom.
Spustiše me u nemoć detinjstva, da te volim
i brigom, za Tobom, za ceo život, obolim.*

Za epilog ove esejiističke omame u trajanju, iza stote (1919–2019) godine objave *Lirike Itake*, rečenice će zaći tako i u naredna godišta, nije zgrešeno kazati pesnika i njegovo delo pesnikom Slobodanom Rakitićem: *Podrugljivost i sentimentalnost, grubost i nežnost, oporost i mekoća, prepliću se stalno, od samog početka, u Crnjanskoj lirici. I zaista, najzanimljiviji je taj razvojni luk pesnika Crnjanskog, ta metamorfoza njegovih pogleda na svet, čije rasipanje pesnik doživljava kao rasipanje sopstvenog bića, a takvo osećanje izrasta iz njegove želje za slobodom i slobodom samih misaonih suština, samog jezgra sveta u nadiranju. Taj put Crnjanskog od jave do sna, od Itake do priviđenja, od ideološkog bunta do pomirenja, od materije do duha, od čulnosti do metafizike, jeste put unutrašnje pesnikove metamorfoze.*

Te 1919. godine kada će objaviti *Liriku Itake* naseljen je na Dorćolu, u Beogradu. Kaže, u to vreme, da je posleratnu književnost *nadobudno* predstavljao, neće biti da je baš tako. U kafani *Moskva* gorele su sveće štablijama posleratne literature. Te štablije su, pored Crnjanskog: Sima Pandurović, Bora Stanković, Sibe Miličić, Todor Manojlović, Stanislav Vinaver i Rastko Petrović. Miloš nosi kapu boemsku od somota. Došao je u Beograd da nastavi, kako je kazivao, tamo gde je stao.

– *Idem, velim, tamo mi je mesto. Niko još, nikad, nije izbegao svoju sudbinu. Upisujem se kod Bogdana Popovića, na uporednu književnost, na istoriju, istoriju umetnosti. Hranim se u jednoj pivari u Dunavskoj ulici.*

Čekale su nove patnje i lutanja Odiseja sa pasportom *Itake* koju neće mimoići u *Dnevniku o Čarnojeviću*, a kasnije ni u *Seobama* nebeski otvorenim kad jesen začuti na putu sumornom uz belu ružu u vrtnoj pameti.¹²

¹² Miloš Crnjanski (1893, Čongrad – 1977, Beograd), pesnik, pripovedač, romansijer, dramski pisac i briljantni esejist, jedan od najistaknutijih predstavnika srpske moderne. Drugi svetski rat, između ostalih putešestvija, zatekao ga je u diplomatskoj službi u Rimu, odakle je otišao za London da pati i čezne za *Itakom* gorko osmehnut sudbini u lice, vratio se 1965. godine Beogradu sa ličnim kapitalom ispisanih knjiga.